

MICHAEL HARBSMEIER

MELLEMØSTEN

Den ny generation

I gamle dage var der noget, der hed „regional etnografi“. Man kunne gå til eksamen i det – og man havde også en lærebog til formålet, på dansk endda. *Verdens folkeslag i vor tid* hed den, og den udkom for vist nok både første og sidste gang i 1968, altså for 30 år siden. Siden da har antropologien været igennem en så rivende udvikling, en så hurtig udskiftning af teorier og -ismer og en så voldsom vækst i alskens specialiseringer, at der tilsyneladende ikke længere har været behov for eller tid og overskud til at danne sig overblik over „verdens folkeslag“: man bliver ikke eksamineret i det længere, og håndbogen er aldrig blevet opdateret.

Det er derfor noget af et eksperiment, at redaktionen for *Tidsskriftet Antropologi* for nogen tid siden besluttede at udgive sit første regionale temanummer (når man altså ser bort fra den karakteristiske undtagelse, temanummeret „Danmark“ fra 1986). Selvom det fra starten stod ganske klart, at der ikke kunne blive tale om at lave noget, der ligner en håndbog, en lærebog eller et opslagsværk, udsprang tanken om et regionalt temanummer alligevel af ambitionen om at vise, hvad antropologien egentlig har at byde på, når det – trods al den snak om verdenssystemer, kompleksitet, transkulturelle strømme og globalisering – gælder om at forstå, skabe sig overblik over og have indsigt i den virkelige verden: centrale problemstillinger i de samfund og kulturer, der til stadighed, om end måske i mindre grad, befinder sig der, hvor de om ikke altid, så i hvert fald ganske længe har befundet sig: i de til stadighed ganske forskelligartede verdensdele og regioner, der tilsammen udgør menneskehedens *Lebensraum*.

Formålet med dette nummer af *Tidsskriftet Antropologi* er altså først og fremmest at tegne et så bredt og dækkende billede som muligt af de problemstillinger, som dagens danske antropologer med speciale i Mellemøsten er optaget af og forsker i, en slags indføring altså i Mellemøstens antropologi „i vor tid“. Men eksperimentet har også et bredere sigte ud over det regionale. At gøre status over antropologisk forskning omkring en bestemt region gør det også muligt at tage temperaturen på faget i det hele taget, sådan som det udvikler sig, ikke i teoriernes og programmerklæringernes almene himmel, hvor tidsåndsatleterne slås som gladiatorer om sandheden i almindelighed og i vore dage og fremover i særdeleshed, men på den empiriske jord, altså der hvor de fleste dødelige antropologer færdes og trives til dagligt. Et regionalt udgangspunkt kan også give anskuelserundervisning i den antropologiske praksis, der jo altså ikke altid blot trofast afspejler og eksekuterer det, som teorien og tidsåndsatleterne forkynder om søndagen.

„Den ny generation“ kom – ved Jakob Skovgaard Petersens inspirerende mellemkomst – hurtigt til at danne undertitlen på denne artikelsamling netop ud fra betragtningen om, at det regionale fokus vil være velegnet til at anskueliggøre, hvordan tiderne har ændret sig for den antropologiske forskning og formidling siden Politikens Forlag udgav *Verdens folkeslag i vor tid* for som sagt 30 år siden. Dengang kunne antropologer – og det var i denne forbindelse Fredrik Barth, der dækkede „Forasien“, Klaus Ferdinand, der tog sig af „Afghanistan og Vestpakistan“, Rafael Edelmann af „Israel“, Henny Harald Hansen af „Egypten“ og Johannes Nicolaisen af „Nord- og Vestafrika“ – endnu mønstre en selv-sikkerhed om at udsige sandheden om hver deres region, som synes at være gået tabt med det generationsskifte, der har fundet sted siden da.

Som man vil kunne se allerede på titlerne, har antropologer siden dengang skullet finde deres plads i den interdisciplinære arbejdsdeling, der i voldsomt stigende grad har koloniseret alverdens regioner gennem de sidste årtier. Feltarbejds erfaringen var endnu i 60'erne et privilegium, der gav en vis eksklusiv myndighed, når der skulle skrives om så fremmedartede steder. Siden har antropologerne skullet lære at affinde sig med, at alskens andre eksperter, at økonomer og sociologer, historikere og udviklingsforskere, bistandseksperter og – værst af alt måske – professionelle journalister har formået at oparbejde en stedkendthed, som eventyrrejsende og missionærer tidligere var ene om at konkurrere med etnograferne om. Den igennem 80'erne så ofte besværgede krise omkring etnografens autoritet har givetvis mindst lige så meget at gøre med denne konkurrence som med det forhold, at „de indfødte“ skulle have fået eller rettere have tilkæmpet sig så meget bedre betingelser for at komme til orde.

Antropologernes selvtilid og den etnografiske autoritet har tydeligvis fået et knæk i tiden efter 1968. Men på den anden side har antallet af feltarbejdende etnografer i Mellemøsten alt andet end aftaget. Der er tværtimod – som dette nummer demonstrerer – kommet langt flere etnografer til, som nu – og dette er måske endnu en forklaring på den etnografiske autoritets nye skrøbelighed – også i langt højere grad skal konkurrere med hinanden om at finde netop den vinkel og den problemstilling, der kan legitimere om ikke deres autoritet, så i det mindste relevansen af deres forskningsindsats. Det er derfor ikke så underligt, at netop tilgangen, problemstillingen, synsvinklen, problematikken spiller så meget større en rolle i dag end hvad, der endnu sidst i 60'erne – og for mange endnu i dag – fremstod og fremstår som skinbarlig og, ikke mindst i museumssammenhæng, håndgribelig, regionalt afgrænset virkelighed. En af effekterne af denne øgede mellemdisciplinære og internt antropologiske konkurrence synes at være tendensen til i langt højere grad at lade „de indfødte“, informanterne, dem der bor i regionen, selv komme til orde. Der er – uden at tælle efter – ganske langt mellem citater af, hvad „de“ selv siger i *Verdens folkeslag i vor tid*. Næsten lige så langt er der omvendt i dette nummer af *Tidsskriftet Antropologi* – og måske mange andre? – mellem udsagnene om, hvordan noget forholder sig „i virkeligheden“ over for de overordentlig mange indirekte og direkte citater, der anføres som vidnesbyrd om deres egen „diskurs“.

Klaus Ferdinand har i så lang tid sat sit præg på dansk antropologisk forskning i Mellemøsten,¹ at han næppe kan siges at repræsentere „den ny generation“. Ikke desto mindre er det en af de centrale pointer i hans bidrag om ændringerne i nomadernes livsvilkår i Afghanistan og Golfstaterne Qatar og Bahrain, at studier af nomadisme fremover igen skal blive lige så historiske, som de var, da han begyndte. Den ny interesse for materiel kultur, som Klaus Ferdinand gør sig til talsmand for, hænger nøje sammen med

nomadismens nuværende og især fremtidige rolle som tradition og kulturarv for dem, hvis forfædre måske engang har været nomader, og som nu har brug for nomadismen i bestræbelsen på at danne (post-)moderne nationale fællesskaber.²

Asta Olesen, en af de mange danske etnografer, der takket være Klaus Ferdinand tog på feltarbejde i Afghanistan, synes i sin autoritative fremstilling af baggrunden for Taliban-bevægelsen at modbevise formodningen om et generationsskifte i den antropologiske forskning. Men det er værd at hæfte sig ved, at hendes analyse af bevægelsens baggrund i pashtunernes særegne stammepuritanisme endnu en gang bekræfter, at bevægelsens resonans i den lokale diskurs er afgørende for dens politiske gennemslagskraft – og fremtidige mangel på samme. Også her synes den lokale selvforståelse således at spille en mere afgørende rolle for etnografens forståelse af situationen, end vi ellers har været vant til.

Lotte Bøggilds nærbillede af livet, samlivet og sladderer i en af de bedre opgange i Ankara bringer os ikke kun til, hvad de tyrkiske myndigheder nødig vil se betegnet som Mellemøsten, men også ganske tæt ind på livet af aktørerne. Lotte Bøggilds analyse udpeger afgørende strukturelle forhold omkring familie, køn og generationer, men afgørende er atter en gang de – i dette tilfælde overordentlig bogstaveligt – *lokale* tolkninger af globale forandringer og konstellationer.

Det amerikanske universitet i Kairo, som Susanne Nour derefter sætter under den etnografiske lup, befinder sig uomtvisteligt i Mellemøsten. I hvert fald i geografisk forstand, idet Susanne Nour netop rejser spørgsmålet om, hvorvidt og i hvilken forstand studerende på dette universitet kan kaldes for ægyptere og dernæst – og ikke mindst – hvilken betydning de hver især vil lægge i netop denne påstand. Tidligere generationer af etnografer ville nok have næret den – i påkommende tilfælde formentlig ganske eftertrykkelige – opfattelse, at man enten tog på feltarbejde eller på et universitet. Men det er ikke kun derfor Susanne Nour kan siges at repræsentere den ny generation i den danske etnografiske udforskning af Mellemøsten. Hendes detaljerede redegørelse for nuancerne omkring den igen bogstaveligt talt lokale håndtering af paradokser og dilemmaer i relationerne mellem det „ægyptiske“, det „islamiske“ og det „vestlige“ gør endnu en gang en dyd ud af det, som tidligere nok ville have været betragtet som en nødløsning: at lade informanterne få om ikke det sidste, så i hvert fald det næstsidste ord i den i øvrigt etnografisk autoritative fremstilling.

Fodboldklubber er ligesom universiteter eller – måske er det der, det begyndte? – videnskabelige laboratorier først blevet et tænkeligt, ja ligefrem populært sted for etnografisk feltforskning igennem de seneste år. Michael Irving Jensens nærlæsning af fodboldklubber som nøgle til en bedre forståelse af praksis og virkeligheden bag moderate islamisters politiske strategi i Gazastriben udgør en velgørende kontrast til de etnologiske feltstudier af hooliganismen, hvis postmoderne hovedpointe ofte synes at indskrænke sig til, at informanterne i så forbavsende grad selv har taget ved lære af Lévi-Strauss, Roland Barthes og ikke mindst selve den Birmingham-skole, der er blevet kendt for at analysere den slags. Michael Irving Jensen er ganske omhyggelig i redegørelsen for både de strategiske intentioner og vanskelighederne ved deres implementering omkring fodbolden som politisk-ideologisk kastebold. Endnu en gang hører vi om, hvordan etnografen tages i lære af de i dette tilfælde bogstaveligt talt legende informanter – og vel at mærke uden at have grund til at blive skuffet over manglende belæring omkring den politiske, sociale og kulturelle kontekst, hvori det foregår.

Connie Carøe Christiansen tager den (post-)moderne tyr ved hornene i sit forsøg på at afdække „islamistens objektivering af sig selv“ som omdrejningspunkt for en dybere forståelse af, hvad der rører sig blandt studenterne på universitetet i Fes i Marokko. Den tyske filosof Hegel er, som vi avislæsere er blevet mindet om gennem Fukuyamas „End of History“, især kendt for sine fænomenologiske studier af anerkendelsesrelationerne – dialektikken – mellem „os“ og „de andre“ og vice versa, som når det gælder Mellemøsten er blevet genopvarmet af blandt andre Eickelmann. Connie Carøe Christiansens nærbilleder af marokkanske studerendes anerkendelsesvanskeligheder som islamister byder på forbilledlig anskuelsesmateriale i, hvordan tilskrivelser af identitet både mobiliseres og undermineres i kampen om den rette tolkning og opfølgning af identiteter og begreber på dette nordafrikanske campus. Ikke mindst i denne analyse kommer det frem, at den etnografiske autoritets selverkendelse som aktiv faktor (identitetstilskrivelse) i bataljen paradoksalt nok først og fremmest underminerer, men på samme tid så meget des mere bekræfter etnografens evne til autoritativt at gøre rede for situationer og konstellationer på gerningsstedet.

Skridtet tilbage til Kairo med Lene Kofoed Rasmussen er også et trin tilbage i uddannelsesforløbet. Kampen om sjælene begynder ikke blandt aktivisterne på universiteterne, men er faktisk allerede godt i gang skolerne. I denne analyse tages der heller ikke udgangspunkt i institutionen, dens struktur, opbygning og organisering, men i de diskurser, der legitimerer og delegitimerer, bekræfter og afkræfter specifikke træk og egenskaber ved en skole, der som alle andre er skabt og bestrides af ganske bestemte individer under ganske bestemte forhold og omstændigheder. De fleste samfundsvidenskabelige forskere ville ganske som etnografer i gamle dage selv have påtaget sig myndighed til i det mindste deskriptivt og analytisk at få en sådan institution under kontrol. Det fascinerende ved Lene Kofoed Rasmussens fremgangsmåde er, at hun lader nogle af de, kvindelige, lærere skændes om meningen og hensigten for på dette grundlag at kunne give et så meget des mere realistisk, og mere forsigtigt, billede af denne privatskoles betydning for retningen i samfundsudviklingen. Den etnografiske kunst viser sig også her at være begrænsningens kunst: moderniserings-, afhængigheds- og frigørelsesteorier har der været mange af, så mange, at etnografiske nærbilleder af de altid delte meninger om netop „moderniseringen“, „afhængigheden“ og „frigørelsen“ aldrig før har fået en ærlig chance.

De afghanske taliban, studenterne ved universiteterne i Kairo og Fes, fodboldspillerne i Gazastriben og i hvert fald nogle af beboerne i Lotte Bøggilds opgang i Ankara har om ikke andet så i hvert fald det til fælles, at de er forholdsvis unge, at de bogstavelig talt tilhører en ny generation af etnografiske studieobjekter. Den etnografiske autoritets nye skrøbelighed kommer tilsyneladende også til udtryk i, at informanterne ikke længere behøver at have den viden, erfaring, indsigt, visdom, indflydelse, alder og autoritet, som tidligere ansås for at være væsentlige kvalifikationer.

I virkeligheden er der også tale om, at en ny generation af temaer og problemstillinger har medvirket til, at antropologiske studier i Mellemøsten slet ikke længere er, hvad de engang har været. Islamismen og en lang række andre mere eller mindre hårdtslående former for identitetssøgning og kulturel selvhævdelse har således påkaldt sig særlig opmærksomhed. Men de nye medier og (post-)moderne former for masseforbrug og masseuddannelse, de nye former for selvorganisering i storbyer og metropoler, de nye eller i hvert fald hidtil upåagtede post- og transnationale processer og konfigurationer og mange andre tilsyneladende hybride konstellationer har ligeledes indtaget prominente

positioner på Mellemøstforskningens dagsorden såvel internationalt som i Danmark. Orienten er også på denne måde blevet mindre eksotisk, end den har været – og det sker ofte i en direkte polemik med tidligere tendenser til eksotisering.

Et fornemt eksempel på dette får man i Lise P. Galals nærbillede af, hvordan unge koptere i Ægypten bruger de fromme, kirkelige rammer til, hvad der ved første øjekast forekommer at være overordentlig verdslige formål. De gamle ørkenklostres omformning til en slags kommerciel oplevelsespark for „Copts Only“, den traditionelle valfarts metamorfose til moderne weekendturisme, søndagsskolernes formforvandling til en religiøs minoritets helt særegne form for spejderhytter og i det hele taget brugen af traditionel fromhed som påskud for udfoldelsen af middelklassens i øvrigt aldeles ordinære forbrugs- og fritidsidealere ville hos bare en smule ældre generationer af etnografer højst have givet anledning til mere eller mindre ironiske randbemærkninger om tidernes og sædernes gang. Lise P. Galal derimod formår at bruge dem som udgangspunkt for en nuanceret analyse af fleksibiliteten i de unge kopteres identitets-, anerkendelses- og overlevelsesstrategier som religiøs minoritet.

Også Jakob Skovgaard-Petersen tager afsæt i den krise, som de stærkt nationalistiske statsideologier, der har domineret i de fleste mellemøstlige lande siden uafhængighedsperioden, synes at befinde sig i. I Libanon, hvor borgerkrigen har slået dybe skår i den nationale identitet, kan druserne ses som en af de alternative sproglige, regionale og religiøse identiteter, der kæmper for anerkendelse under presset fra et voksende islamisk hegemoni. Jakob Skovgaard-Petersen er religionshistoriker af uddannelse, men kan i denne forbindelse måske bedst karakteriseres som feltfilolog:³ ganske som den ny generation af antropologer tillægger også han drusernes egne ord overordentlig stor betydning, men i hans tilfælde er det stimen af nyere, trykte publikationer om og især af druserne, der står i fokus for en analyse, der samtidig retter opmærksomheden mod, hvordan selve mediet er med til at omforme budskabet, hvordan trykte publikationer i sig selv er med til at ændre vilkårene for drusernes kamp om anerkendelse, identitet og selvforståelse som minoritet.

Også Maia Feldmann, der engagerer sig i diskussionen af det israelske nationalitetsbegreb i forhold til de „arabiske jøder“, retter blikket mod israelernes egen antropologi snarere end blot at lade dem være genstand for sin egen antropologiske autoritet. Hendes kritiske granskning af den samfundsvidenskabelige og også i andre betydninger antropologiske artikulering af visse befolkningsgrupper som essentielt og naturligt forskellige og denne artikulerings forankring i andre former for adskillelse mellem jøder og arabere/palæstinensere på andre niveauer yder endnu et bidrag til en mere nuanceret forståelse af lokale identifikationer og diskriminationers måske nok imaginære, men ikke af den grund mindre virkningsfulde funktionsmåder. Tidligere generationer af antropologer ville afgjort have fået noget ganske andet ud af at studere de „arabiske jøder“.

Hverken druserne eller de „arabiske jøder“ er særligt unge, men måden, de her er blevet beskrevet og analyseret på, er afgjort forskellig fra beskrivelserne af folkeslagenes forskellige naturgrundlag, erhvervskulturer, ejendomsformer, politiske organisation, slægtskabssystemer, religioner og sprog i *Verdens folkeslag i vor tid*. Det er blevet mere besværligt at være antropolog, kunne man sige, for nu handler det i lige så høj grad også om at tage vare på „folkeslagenes“ egen aktive fortolkning, omtolkning og nytolkning af både dem selv og deres omgivelser såvel som disse omgivelseres både tolkende og mere håndgribelige tilbagevirkninger.

Heller ikke Hans Christian Niensens artikel ville have fundet nåde hos Politikens håndbogsredaktion. I stedet for den korte og præcise karakteristik af „det“ traditionelle retsvæsen og eventuelt nogle af dets variationer indlader også Hans Christian Nielsen sig i nærbilleder af lokale tvistigheder på at gøre rede for kompleksiteten i de lokale manøvreringer med både traditionelle og moderne – og ikke mindst moderne – men alligevel lokalt definerede, traditionelle retsressourcer. Ganske som drusernes trykte publikationer i Libanon er også den nedskrevne dokumentation i Øvre Ægypten en form for „materiel folkekultur“, der ligger hinsides tidligere antropologgenerationers horisont. Klaus Ferdinands tilsyneladende bagvendte *plaidoyer* for en historisk og dokumenterende etnografi bestyrkes yderligere af disse nye feltfilologiske studier.

At man med rimelighed kan tale om et generations- og paradigmeskifte såvel i Mellemøstens antropologi som i (antropologernes) Mellemøsten er det eksplicite tema for det sidste bidrag til dette første regionale temanummer af *Tidsskriftet Antropologi*: Marc Schade-Poulsens konfrontation af unge marokkaneres egne kritikker og karakteriseringer af det marokkanske samfund med den amerikanske eller Chicago-skolens analyser af marokkanske sociale og kulturelle strukturer. Clifford Geertz og hans medarbejdere påbegyndte deres omfattende feltstudier i provinsbyen Sefrou omtrent samtidig med, at danske etnografer tegnede deres kontrakter med Politikens Forlag. Set med dagens øjne, gennem nye generationers briller, lider begge initiativer med Marc Schade-Poulsens måske nok en smule barske ord under, at „informanters udsagn og handlinger mere“ blev „betragtet som tekster, der skulle analyseres“ med henblik på deres udsagnskraft om deres egen kultur, „end som positioner i et politisk, socialt og kulturelt felt. På den måde blev enhver redegørelse udelukket, der omhandlede de forhåbninger, informanterne havde til deres liv og samfund“.

Marc Schade-Poulsen peger på „migrationen, mediernes globalisering og internationaliseringen af bl.a. diskurser om menneskerettigheder og demokrati“ som nogle af de forandringer, der afgørende har ændret vilkårene for både informantens, men så sandelig også amerikanske – eller for eksempel danske – antropologers og etnografers liv og virksomhed. Man kunne givetvis skændes længe og inderligt om disse forandringers relative timing, vægt og betydning, men der kan næppe herske tvivl om, at en ny generation af antropologer er godt på vej til at afdække deres konsekvenser. Det er næppe muligt at måle virkningerne for dem, hvis *Lebensraum* fortsat vil være Mellemøsten, med mindre de da får mulighed for emigration, men efterdønningerne kan også mærkes blandt antropologer.

Der er reverenter talt ukristeligt mange, der i vore dage snakker og skriver om migration, internationalisering og globalisering, om menneskerettigheder, demokrati, velfærd og sikkerhed. Den ny generation af antropologer og etnografer og deres tilsyneladende så stilfærdige og beskedne insisteren på nøje at høre efter, tolke, analysere og kontekstualisere, når andre i alskens former for tale, handling og skrift tager deres stilling til disse *big issues* på deres helt egen, som regel genstridigt egensindige, lokale og provinsielle facon, er nok ikke så velegnet til en ny udgave af *Verdens folkeslag i vor tid*. Til gengæld er der så meget des mere desperat behov for at lade verdenerne uden for de, i arbejdsdelingen mellem sociologer, historikere, filosoffer for ikke at snakke om teologer, stadig mere oprustede mentale fæstninger Europa og Danmark, komme til orde og syne på andre kanaler. Måske vover *Tidsskriftet Antropologi* endnu et regionalt temanummer en gang i tiden, der kommer. Det ville i hver fald være spændende at se, om en tilsvarende

ny generation af temaer og problemstillinger også skulle gøre sig gældende andre steder end i Mellemøsten.

Noter

1. Se hertil Ole Høiris' oversigt over den danske antropologiske forskning i Mellemøsten frem til 1970'erne (Høiris 1996).
2. Se herom Christel Braae (1997).
3. Og i endnu højere grad i hans just udkomne afhandling (Skovgaard-Petersen 1997).

Litteratur

- Braae, Christel
1997 Heritage Exhibited. A Study of National Culture in the Arabic Gulf Countries – Presented through the History and Politics of Museum Practices. Upubliceret ph.d.-afhandling, Afd. for Etnografi og Socialantropologi, Aarhus Universitet.
- Nicolaisen, Johannes, George Nellemann & Stephan Kehler (red.)
1968 Verdens folkeslag i vor tid. København: Politikens forlag.
- Høiris, Ole
1996 Dansk antropologi og Mellemøsten. I: Den Arabiske Rejse. Danske forbindelser med den islamiske verden gennem 1000 år. Udstillingskatalog, Forhistorisk Museum, Moesgård.
- Skovgaard-Petersen, Jakob
1997 Defining Islam for the Egyptian State. Muftis and Fatwas of the Dar al-Ifta. Leiden, New York & Köln: Brill.

